

LEAH PRICE

Egy könyv történetétől egy „könyvtörténet”-ig

Az elmúlt néhány évtizedben az irodalomkritikusok párbeszédbe léptek a könyvtörténettel, mely maga is átalakult a rokon kutatások által az olvasás történetévé, fenomenológiájává és szociológiájává. De éppen ahogy a jelentés helye az előállítás felől a fogyasztás felé fordult (az olvasói szabály háttérbe szorítja a szerzői kivételt), a kritikusok továbbra is a jelentés verbális determinánsaira összpontosítottak – tehát a szövegre mint nyelvi struktúrára a könyv mint materiális tárgy ellenében. Éppen ahogy a 21. századi kritika az absztrakt felől a konkrét felé is fordult, a szöveg verbális tartalmában reprezentált vagy reflektált „történelem” felől magának a könyvnek a történelme felé, a saját elkötelezettségeik az interpretáció területén kezdték elhomályosítani, hogy az olvasás csak egyike azon tevékenységeknek, melyekre a nyomtatott anyag felhasználható. Megvett, eladott, elcserélt, elszállított, kiállított, megromlott, tárolt, ignorált, gyűjtött, mellőzött, terjesztett, leselejtezett – a könyvek számos olyan tranzakcióban és rituáléban érintettek (hogy leszögezzük a nyilvánvalót), melyek jócskán túlmutatnak az irodalom vagy a nyelvészet területein. E cikkel az a célom, hogy eltereljem a figyelmet bármely könyv életciklusának azon töredékéről, melyet az olvasók kezében tölt, és a nyomtatott anyag ösztönözte társadalmi gyakorlatok spektrumának egésze felé fordítsam azt. Ennek megfelelően arra kérdezek rá, hogy hogyan festene a nyomtatott kultúráról szóló beszámolók, ha nem az emberi olvasók és felhasználók, hanem a könyv nézőpontjából beszélnék el őket. A 19. századi „az-narratíva” [it-narrative]* felé fordulok – mely nyomon követi

A tanulmány címe Annie Carey 1873-as könyvére utal: *The History of a Book*.

* Az angol terminusnak nincsen magyar megfelelője. Több megoldás is elképzelhető. A „személytelen narratíva” fogalmilag túlságosan terhelt, a „tárgynarratíva” pedig szűkíti a jelentést, hiszen az *it-narrative* esetében tárgyak vagy állatok által elbeszélte történetekről van szó. Az *it* Price tanulmányában az ’élettelenre, állatra utaló névmás’ jelentésében áll, és leginkább azként fordítható.

a könyv útját tulajdonosok és kezelők sorozatán át –, hogy föltehessem a kérdést, hogyan érhet föl egy ilyen narratíva a szövegek megformálta egyének jóval ismertebb elbeszéléseihez.

Egyfelől úgy is jellemezhetnénk a módot, „ahogyan ma olvasunk”, hogy azt mondjuk, egyáltalán nem olvasunk. Ennek nem kell megcáfolnia azt, hogy az olvasás állandó marad a változó elméleti tájképen: az angol professzorok nemcsak hogy továbbra is olvasnak, de az olvasást továbbra is az „irodalomkritikai interpretáció” szinonimájaként használják. Éppen ahogy a késő 20. századi szimptomatikus olvasás aspektusai egymás után kerülnek ostrom alá – a „szemcséssége” (Franco Moretti „távoli olvasás”-a), az ellenséges hozzáállása (Eve Sedgwick „javító olvasás”-a), az ék, amelyet felszín és mélység közé üt (Sharon Marcus „egyszerű olvasás”-a) –, egy ismert főnév lehorgonyoz minden egyes új melléknevet.¹

Bár, ha a „mi”-t úgy értjük, mint amely általánosabban lefedi a humán tudományokat és a humán társadalomtudományokat, akkor a játéunk neve már nem az olvasás. A 20. században az a premissza, mely szerint minden tárgy olvasható, olyan új tudományterületeket szült, mint például a szemiotika vagy a kultúratudományok; a 21. században egyetlen folyóirat sem fogadna el cikket azzal a címmel, hogy *Egy 19. század közepi kéthengeres szobakálya szöveggént való olvasása*.² Fredric Jameson szavaival élve, „a tudományterületek a politikatudománytól az antropológiáig, a közgazdaságtól a jogtudományig” többé már nem tekinthetnek „modelljüknek egyfajta kibetűzést, melynek az irodalom- és a szövegkritika a markáns formája.”³ Egy kulcsszó alapú keresés a JSTOR-ban jelzi a szemantikai eltolódást: a kezdetben olyan félrevezető formuláktól

¹ Lásd Franco MORETTI, *Graphs, Maps, Trees. Abstract Models for Literary History*, Verso, London, 2005; Eve KOSOFSKY SEDGWICK, *Touching Feeling. Affect, Pedagogy, Performativity*, Duke University Press, Durham, 2003; Sharon MARCUS, *Between Women. Friendship, Desire, and Marriage in Victorian England*, Princeton University Press, Princeton, 2007, 74–75.

² A cikk 1991-es; Richard Biernackinak tartozom a hivatkozásért: Richard BIERNACKI, „Method and Metaphor After the New Cultural History” = *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture*, szerk. Victoria E. BONELL – Lynn Avery HUNT, University of California Press, Berkeley, 1999, 74. Az észrevételekért és bibliográfiái hivatkozásokért köszönettel tartozom az alábbiaknak: Ellen Garvey, Sol Kim-Bentley, Maia McAleavey, Yoon Sun Lee, John Polt, Peter Stallybrass és Ramie Targoff.

³ Fredric JAMESON, *The Political Unconscious. Narrative as a Socially Symbolic Act*, Cornell University Press, Ithaca, 1981, 297.

hemzseő lista, mint „Y reprezentációjának olvasata” vagy „X: Egy olvasat”, az ezredforduló környékére az írásbeliségről szóló cikkekre szűkül.

A szakma egyensúlya kibillent: ma az irodalomkritika nem nyersanyagért fordul más területekhez, hanem módszertani eszközökért. Míg a humán társadalomtudományok egykor irodalomkritikai trükköket kölcsönöztek, hogy nem-textuális tárgyakat interpretáljanak, manapság az irodalomtudomány aknáz ki más tudományterületeket – a könyvészetet, a tudománytörténetet, sőt az archeológiát is – olyan szókinsért, amellyel leírhatja egy sajátos materiális tárgy: a könyv nem-textuális aspektusait. A kanálisok „olvasása” helyett ma bőrkötéseket szaglászunk.⁴ Távol a részvénytőzsze „olvasását”, a papír árát lajstromozzuk. Ahogy a metafora elvesztette exportértékét, a kritikusok elkezdtek magáról a dolgról lemondani.

Az irodalomelmélet alig több mint egy évtizedig tartott ki mint a diszciplínák királynője. Meglehet, uralmát egyszerre jósolta meg és élte túl egy tágabb tradíció, melybe az alfabetikus gyakorlatokat a hivatalos iskoláztatás plántálta bele, mintával szolgálva (Lorraine Daston szavai-val) „az értelmezés új módjaihoz olyan tárgyak esetében, melyek merőben különböznek a kézírattól vagy a nyomtatott oldaltól – egy növény alaktana, egy üstökös pályája, a tárgylemez egy mikroszkóp alatt, egy eszköz »olvasása«. Különösen azok esetében lehetett ez így, akik – osztályuk, nemük és az írástudás kulturális státusa miatt – már a manuális készségek előtt vagy azok helyett sajátítottak el könyvalapú készségeket.”⁵ Daston távolabb kerül Jamesonnál a mindkettejük által leírt logikától, mivelhogy az *előtt* szó ravaszul megfordítja a bevett bölcsességet, mely a manuális készségeket adottként pozícionálja, a szövegműveleteket pedig kiegészítésként. Mégis, abban, hogy a fizikai gesztusokat a szövegműveletek alternatívájaként pozícionálja, átsiklik az olvasás manuális dimenziója – a könyv kézben tartása, az oldalak lapozása – fölött. Mi több, akárcsak Jameson „modellje”, Daston „sablonja” is kétélűnek tűnik: mindkettő példaértékkel ruházza fel az írott szövegeket azon az áron, hogy megfosztja őket egyediségüktől.

⁴ A szaglás a könyvtörténetben témához lásd Sean LATHAM – Robert SCHOLLES, „The Rise of Periodical Studies”, *PMLA* 121 (2006), 526.

⁵ Lorraine DASTON, „Taking Note(s)”, *ISIS: Journal of the History of Science in Society* 95 (2004/3), 444.

Ebben a kontextusban a könyvészeti fordulat kevésbé tűnik az olvasás előli menekülésnek, mint inkább a metafora elleni harcnak. A gyanakvás hermeneutikáját a defláció poétikája helyettesíti: a szöveg felől a könyv felé fordulás implikálja az irodalmi (*literary*) felől a betű szerinti (*literal*) felé, az absztrakt felől a konkrét felé tolódást. Eközben a kritikusok a legszabadabb asszociátorokból a legszolgáibb szakbarbárokká válnak. Az e világi, a kontingens, az egyszerű iránti szívós (vagy csökönös) vágy a szójátékokban találja meg egyetlen kiútját. A „szélekről” történő írás utat engedett a lapszélre történő írásnak (az *adversaria*-irodalom nyújtja messze a leggazdagabb könyvtörténeti tanúvallomásokat). A régi refrént, miszerint „nem véletlen, hogy”, elsöpörte az új érdeklődés a paratextuális „véletlenek” iránt. Isabel Hofmeyr újra felruházta az olyan posztkoloniális címszavakat, mint a „sztereotípiá” és a „klisé”, azok tipográfiai súlyával.⁶ És Peter McDonald átformálta a jelmondatot: „il n’y a pas de hors-texte”⁷ egy olyan állítássá, mely a könyvekhez ragasztással hozzátoldott lapokról szól.⁸ Derrida terminusának technikai jelentését előtérbe állítva McDonald a szöveget a könyv, és nem a világ ellentétéként definiálja.

Olyan diszciplínában, mely rejtett mélységek fölismerésével kérkedik, a felszínesség olyan megdöbbenést kelt, mint egy ellopott levél. Még az elfojtott is visszaszáll a földre, amikor egy tudós észreveszi, hogy a javak listájából, melyeket Walden Pondba vitt, Thoreau kihagyta azt, melynek nyoma azt megalkotja: a ceruzát.⁸ Egykor egy íróeszköz valami kevésbé kimondhatót képviselt volna; ma az önreferencia otthonra lel egy mindennapi eszközben. A kéz háttérbe szorítja az agyat.

Most éppen egy metaforától való menekülésről beszéltem, de az ellenkező eset is lehetséges: ahol az irodalomkritika egykor metonimi-

⁶ Isabel HOFMEYR – Sarah NUTTALL, „The Book in Africa”, *Current Writing* 13 (2001/2), 1–8.

⁷ „Nincsen semmi a szövegen kívül.” (Jacques Derrida).

⁸ Peter McDONALD, „Ideas of the Book and Histories of Literature: After Theory?”, *PMLA* 121 (2006): 222–223.

⁸ Ahogy Matthew Brown rámutat, a tárgyak egyetlen kategóriája, melytől a materiális kultúra kutatói visszariadnak, a könyv. Még utódaik, a „tárgy-elmélszerek” – mint Bill Brown – is azt kérdezik, hogyan reprezentálják a könyvek a tárgyakat, nem azt, milyen módon tárgyak a könyvek. Matthew BROWN, *Books, Things, Mary Rowlandson, Us*, előadás, Harvard Humanities Center, 2007.

kus logikához folyamodott a megbízás, az írás, a kiadás, a nyomtatás és az olvasás tárgyalásához – konkrét művekkel való összefüggéseikben vizsgálva őket, akár felforgatólag, például szövegbeli jegyzetekben, akár megerősítőleg, például recepciótörténetekben –, a könyvtörténeteszek egyfajta metaforikus logika felé mozdultak el, melyben az olvasást más fogyasztási formákkal hasonlítják össze, vagy éppen az írást más manuális gyakorlatokkal, vagy a szerzői jogot a tulajdon más formáival. Amikor Daston összepárosítja az oldalt egy üstökessel, egyrészt arra a hosszú tradícióra tekint vissza, mely az olvasást olyan művészetté magasztalta föl, amellyel más interpretatív gyakorlatok csak versengeni remélnek; másrészt a tudomány új formái felé tekint előre, melyek a könyvet csupán bármely másik tárgy szintjére redukálják. Így ahol egykor az eszmetörténeteszek az egyes szerzők jegyzetkészítési szokásait vizsgálták, Ann Blair és Peter Stallybrass ehelyett egymás mellett elemzi a tudományos jegyzetkészítést a kereskedelmi nyilvántartással; ahol a kritikusok egykoron a szerző alkoholizmusát beszélték el (vagy az alkoholista irodalmi alakzatát analizálták), Paul Duguid a szerzői kéztől származó aláírás történetét a bormárka-építés történetével párhuzamosan nyomozza ki; és ahol a „jog és irodalom” kutatásának egy korábbi generációja a jogászok ábrázolását vizsgálta a romantika költészetében, William St. Clair egymás mellé helyezi a szerzői jog fejlődését és a változó jogrendszereket, melyek a gyógyszer-értékesítést szabályozzák.⁹ Azzal, hogy különféle tárgyakat (könyveket és főkönyveket, könyveket és üvegeket, könyveket és pirulákat) szel át, hogy párhuzamos gyakorlatokat azonosítson, e kutatás ledönti a szöveget taxonómikus piederstáljáról.

Pontosabban kérdéseket vet föl egy bizonyos gyakorlat (olvasás) és egy bizonyos tárgy (könyv) egymással való kapcsolatával összefüggésben. „A könyvek és az olvasás története” manapság divatos szókapcsolat, és sok, a lexikai monotonitástól menekülő tudós úgy hivatkozik „a könyv törté-

⁹ Lásd Ann BLAIR, „Note Taking as an Art of Transmission”, *Critical Inquiry* 31 (2004/1), 85–107; Ann BLAIR – Peter STALLYBRASS, „Mediating Information, 1450–1800” = *This Is Enlightenment*, szerk. Clifford SISKIN – William B. WARNER, University of Chicago Press, Chicago, 2010, 139–163; Paul DUGUID, *The Quality of Information. High-Tech Supply and Low-Tech Command*, <http://www.parc.com/event/536/quality-of-information.html>, 2007; William St. CLAIR, *The Reading Nation in the Romantic Period*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

netére”, mint amely fölcserélhető „az olvasás történetével”. Ám míg igaz, hogy van közös ellenfogalmuk – ez az irodalomtörténet vagy az eszmetörténet –, az imént nyújtott áttekintés az „olvasás” metaforizációjáról és a könyvészeti fogalmak újbóli szó szerint vételéről rámutat arra, hogy mi minden vész el, ha azonosnak tekintjük őket. Míg a 20. század végi kritikusok kitartottak amellett, hogy a könyveken kívül más tárgyak is olvashatók, a 21. század elejének tudósai újra felfedezik (mint megannyi Jourdain úr), hogy a könyvek az olvasáson kívül másféle használatnak is tárgyává lehetnek.¹⁰ Ez a cikk két kérdést vet föl: hogyan érthetik meg a tudósok azt a rengeteg műveletet, melyekben a könyvek érintettek (az olvasást is beleértve, ám nem leszűkítve rá a sort); és milyen különbségek adódnak abból, ha a vizsgálatot a műveleteket végző emberi szubjektumok vagy az azt elszenvető élettelen tárgyak köré strukturáljuk?

Hadd kezdjem a második problémával. Nem számít, milyen energikusan határolódnak el az esztétikaitól, a könyvtörténeteszek éppúgy rabjai maradnak az emberi cselekvők (*human agents*) – a szerző, a szerkesztő, az olvasó vagy (még inkább a szó szoros értelmében) az irodalmi ágens (*literary agent*) – körül forgó narratíváknak, mint az irodalomtörténeteszek. Az ilyen tudományos beszámolók visszatükrözik forrásaik struktúráját, akár szerzői bibliográfiák azok, akár cégtörténetek, akár olvasói memoárok. Együttal összefoglalását adják egy még diffúzabb tradíciónak – mind vallási (Szent Ágoston-i), mind irodalmi (kimondottan wordsworthi) értelemben –, mely egy könyvvel való találkozásra támaszkodik, hogy az én fejlődéséről számot adjon.

Még akkor is, amikor a könyvtörténeteszek az irodalmin kívül álló tárgyakat választanak, a saját tudományos gyakorlataik leírására szolgáló nyelv továbbra is olyan irodalmi kánonon élősködik, melyben az olvasás fáradhatatlanul tematizált. Jelen cikk egyik része amellett érvel, hogy e kánon bizonyos szeglete, a nevelődési regény egyfelől generálta és generálja, másfelől viszont korlátozta és korlátozza is a tudósoknak az olvasásról szóló történeteit; a másik része pedig arra kérdez rá, hogy hol máshol kereshetünk modelleket, melyek elbeszélhetővé teszik a könyvet. Föltevésem szerint a legproduktívabb átfedés a jelen könyvtörténeti

¹⁰ Bradin CORMACK – Carla MAZZIO, *Book Use, Book Theory 1500–1700*, University of Chicago Press, Chicago, 2005.

kutatás és a könyvészeti témájú életírások hosszabb tradíciója között nem az emberi szubjektumok iránti közös érdeklődésükben nyugszik, sokkal inkább közös figyelmükben a dolgok körforgása iránt. Az analitikus könyvészet szakemberei arra tanítottak bennünket, hogy a könyvek nem csupán az előállítás pillanatában kapnak jelentést, hanem későbbi használatuk során is: amikor megveszik, eladják, elcserélik, szállítják, tönkreteszik, megjavítják, szortírozzák, katalogizálják, tárolják, elhanyagolják, gyűjtik, mellőzik, kidobják és újrahasznosítják őket. Olyan könyvtörténet, mely e tranzakciókat tekinti építőköveinek (nem pedig a könyv életének parányi töredékét, melyet az olvasók keze között tölt), haszonnal kölcsönözhetné formális konvencióit az „az-narratívától”: egy fikciós önéletrajztól, melyben egy dolog mutatja be utazásait a gazdagabb és szegényebb tulajdonosok körében.

Amikor a 20. század végi kritikusok újra felfedezték az az-narratívát, egy 18. századi műfajra gondoltak, egy olyanra, melynek élete 1709/10-zel kezdődött (Charles Gildon *Golden Spy*-jának dátumával), és kevesebb, mint egy évszázaddal később ért véget. 1800-ra e műfaj fecsegő bankjegyei, frázisokat pufogtató pénzerméi, szavaló zsebórái és monologizáló tubákosszelencéi mintha kimerítették volna önmagukat. Azonban a kritikusok által átugrott évtizedekben egyszer sem maradt abba az az-narratívák olvasása vagy akár írása – két különbséggel. Először is, a guinea-k, rúpiák és bankjegyek, melyek története, kalandjai és életei alkották a műfaj repertoárját, átadták helyüket a könyveknek, emellett a középosztálybeli felnőttek megcélzása helyett az az-narratívák most lementek az olcsó áruk piacára, és kiszemelték maguknak a nagyon fiatalok vagy nagyon szegények könyveit. Habár valami mindig csurrant-cseppent a gyerekeknek, a 18. századi az-narratívák a felnőttirodalomhoz tartoztak – gyakran a szó hangsúlyos értelmében. (Mind Claude Prosper Jolyot de Crébillon *Egy pamlag emlékiratai* [*Le sophia*] (1712), mind Denis Diderot *Fecsegő csecsebecsék* [*Les bijoux indiscrets*] (1748) című munkája előrevetíti Károly herceg modern az-fantasyját a tamponként való reinkarnálódásról.)* 1800 után a műfaj korhatár nélkülivé vált. Erről ta-

* 1992-ben szívárgott ki a brit trónörökös és szeretője – későbbi felesége –, Kamilla hercegnő közötti, lehallgatott telefonbeszélgetés. Itt mondta Károly herceg a következő mondatot: „A tamponodként szeretnék reinkarnálódni és a nadragodban élni örökké.”

núskodnak az alábbi művek: *The History of a Religious Tract Supposed to be Related by Itself* [Egy vallásos értekezés története, melyet föltehetően ő maga beszél el] (1806); *The History of an Old Pocket Bible* [Egy zsebbiblia története] (1812); *Adventures of a Bible: Or, the Advantages of Early Piety* [Egy Biblia kalandjai, avagy a korai jámborság előnyei] (1825); *The History of a Pocket Prayer Book, Written by Itself* [Egy zsebibimkönyv története, melyet saját maga írt] (1839); *The Story of a Pocket Bible* [Egy zsebbiblia elbeszélése] (1859); *The Story of a Red Velvet Bible* [Egy vörös bársonybiblia története] (1862); *Handed-On: Or, the Story of a Hymn Book* [Továbbadva, avagy egy énekeskönyv elbeszélése] (1893). Az egyik típusú nyomtatvány felől a másik felé történő mozgással az az-narratíva két versengő diszciplínát követett nyomon: először a numizmatikát, majd a könyvészetet.

Amint a jó könyvek átvették a rossz pénzek helyét, a fontoskodó-dolog-expozíció háttérbe szorította a bizalmasdolog-vallomást. De nem csupán a vallásos könyvek beszéltek, és nem csupán a vallási kiadók adtak nekik hangot. Még 1873-ban is a *Robinson Crusoe* egyik példánya beszélte el Annie Carey *History of a Book* című, gazdagon illusztrált beszámolóját a papírkészítésről és a kötészetéről, melyet ugyanaz a cég rendelt meg, amely korábbi, *Autobiography of a Lump of Coal; A Grain of Salt; A Drop of Water; A Bit of Old Iron; and A Piece of Old Flint* [Egy széndarab, egy csipet só, egy csepp víz, egy darab rozsdás vas és egy darab kovakő önéletrajza] (1870) című munkáit kiadta.

Két újítás fonta egybe az az-narratíva két szálát (a vallásost és a tudományost). Egyrészt, hogy egyik szál esetében sem felelt meg a vevő a végfelhasználónak: legyen az a szülők gyermeküknek adott ajándéka vagy filantrópok által a rászoruló felnőttekre erőltetett értekezés, mindkettő több mint pusztán kereskedelmi tranzakció révén érte el az olvasókat. Másrészt mindkettő újfajta főszereplővel rendelkezett. Míg egykor a bankjegyek példázták a körforgást a társadalmi osztályok határain keresztül, a papír most bibliák, énekeskönyvek, imádságos könyvek és értekezések formájában cserélt gazdát.

Bárkit, aki ismeri az az-narratíva klasszikus szakaszát, meglepetésként érhet e könyvészeti fordulat. Ám a beszélő könyv nem a semmiből jön, mivel már a 18. századi tárgy-narratívák utalnak a könyvek élet-

ciklusára. A leghíresebb az-narratívában, a *Chrystal, or, The adventures of a guinea*-ben [*Chrystal, avagy egy guinea kalandjai*] (1760–1765) az előszó narrátora rábukkan „valamiféle írásra” annak a vajnak a csomagolásán, melyet egy szegény család szolgál föl neki; elkezd fölkeresni az adott kézirat további darabjait, s ezért fölkeresi a szatócsboltot, ahol a család rendszeresen vásárol, „mintha csak egy kis tubákért” tért volna be, „amelyet, ahogy vártam, ugyanannak a papírnak egy darabkájában kaptam.”¹¹ Ahogy Christina Lupton érvelt, a klasszikus az-narratíva „elsősorban egy köteg papír élettörténete, s csak másodsorban az ott bemutatott tárgyak története.”¹² Az *Adventures of a Black Coat*-ban [*Egy fekete felöltő kalandjai*] a kéziratot edényfogóként használják, az *Adventures of a Banknote*-ban [*Egy bankjegy kalandjai*] pedig egy szerzőnek még elegendő szénre sem futja, hogy megszabadulhasson visszautasított költeményeitől, bár szomszédja később elégeti azokat, hogy magához térítse őt egy agyrázkódásból. Christopher Flint a szerzőség allegóriájaként olvasta az az-narratívákat, amellet érvelve, hogy „a beszélő tárgy a szerzőnek a nyomtatott kultúrában elfoglalt pozícióját jeleníti meg.”¹³ A 19. századtól visszafelé olvasva azonban a 18. századi az-narratívák kevésbé a szerző figuratív reprezentációjába látszanak belebonyolódni, mint inkább a könyv szó szerinti reprezentációjába. Amennyiben a korai az-narratívák talált tárgyakként állítják be magukat, máris hangsúlyozzák a papír körforgását.

Mindössze annyi változik, hogy hová kerül a hangsúly. Az az-narratívák első generációjában a könyv-tárgy érintőlegesen szerepel: előszókban, bevezetésekben és egyéb paratextusokban. Csupán 1800 körül költözik reprezentációja a keretnarratívából a cselekménybe. Míg a 18. századi az-narratívák azokra a szabályokra tanították az olvasókat, melyek a készpénzre és a hitelekre vonatkoznak egy üzleti társadalomban, az 1800 után elburjánzó *Történetek*, *Történelmek* és *Kalandok* szűkebb tematikát vállalnak magukra: azt, hogy egy igen meghatározott

¹¹ Charles JOHNSTONE, *Chrystal 1760–1765*, szerk. Malcolm J. Bosse, Garland, New York, 1979, x–xi.

¹² Christina LUPTON, „The Knowing Book: Authors, It-Narratives, and Objectification in the Eighteenth Century”, *Novel* 39 (2006), 412.

¹³ Christopher FLINT, „Speaking Objects. The Circulation of Stories in Eighteenth-Century Prose Fiction”, *PMLA* 113 (1998/2), 212.

papírfajtát hogyan vesznek meg, adnak el, ajándékoznak el, kölcsönöznek, illetve hogyan rendelkeznek fölötté. Még pontosabban a vallásos kiadók által megrendelt az-narratívák azon munkálkodtak, hogy összehétköztesen két egymással versengő kötelességet: az egyénnek a könyvéhez való viszonyát (kevésbé elidegeníthetőként gondolva rá, szemben más tulajdonokkal) és ugyanezen egyén más egyénekhez való viszonyát (melyet abban a világban, amelyet az értekezések ábrázolnak és amelyben léteznek, a nyomtatott anyag csereforgalma kormányoz).

1800 után, ahogy a szekuláris az-narratívák az előállításra kezdtek összpontosítani, a vallásos kiadók életben tartották a műfajnak a forgalmazásra helyezett tradicionális hangsúlyát. Ami az egyiknek a mechanikus technológiák, az a másiknak a társadalmi viszonyok. A beszélő értekezések éppoly kevés teret juttatnak saját fogantatásuknak, mint bármely emberi narrátor: csak egy olyan szekuláris kötet, mint az 1873-as *History of a Book* végződhet, akár a *Tristram Shandy*, abban a pillanatban, amikor narrátora először eladásra kerül. A kérdésfelvetéssel, hogy hogyan osztanak meg könyveket (és csak másodsorban, hogy hogyan készítik őket), a vallásos kiadók által közrebocsátott az-narratívák megelőlegezik azt az 1847-es pamfletet, mely arra ösztönözte a (Londoni) Vallásos Traktátus Társaságot (RTS), hogy ragaszkodjék meggyőződéses céljához, a „forgalmazáshoz, az egyénekre hagyva az előállítást.”¹⁴

Így az az-narratíva formális konvenciói kiadóinak ideológiai miszsióját utánozzák: a Vallásos Traktátus Társaság, mely abból a célból jött létre, hogy könyveket mozgasson osztályok, de még kontinensek közt is, azt kívánta, hogy a könyvek legyenek „használva, elhasználva és fecnik-ké agyonhasználva.”¹⁵ A kézen forgás felülmúlja a felhalmozást; a könyveket szállítani kellene, nem pedig kincsként őrizni. Amint a beszélő könyvek átveszik a beszélő pénzürmék helyét, a felvilágosodás csereforgalomba vetett hite helyet ad e hit keresztény megfelelőjének – a láthatatlan kéz a magvetőről szóló példabeszédnek. Az egyik amerikai *History of a Bible* az-narrátora semmit nem mond el nekünk készítésének pillanatáról, ehelyett inkább azt választja, hogy élettörténetét azon a ponton

¹⁴ *Power of the Press*, 39, idézi Aileen FYFE, *Science and Salvation. Evangelical Popular Science Publishing in Victorian Britain*, University of Chicago Press, Chicago, 2004, 40.

¹⁵ „Cheap Books”, *Christian Spectator* July 1846, 146, idézi FYFE, *I. m.*, 159.

kezd, amikor egy vevő „felszabadítja” őt könyvesboltbeli „szigorú őrizete” alól. A Biblia, mely ujjongott, mikor, ahogy ő mondja, „ruhám eleganciáját” (azaz kötését) dicsérték, hamarosan ráébred, hogy új gazdái „nem fogják engedni, hogy egy szót is szóljon”: ehelyett ezek a „börtön-őrök” arra kényszerítik, hogy „egy széken üljön a szoba sarkában.” Az egyik tulaj, attól való félelmében, hogy a Biblia „fanatikussá” változtatja majd a fiát, „az indulat hevében régi cellámba zárt, ahol szigorú fogságban maradtam”; mások is „csatlakoztak jellemem rágalmazásához, és ismét régi cellám foglya lettem”. Olvasva lenni, e metafora értelmében, „szabadlábra helyezve lenni a börtönből”; még a könyvszekrény üveges ajtaja is „cellaajtóvá” válik, melynek nyitódásai és csukódásai határozzák meg a narrátor sorsát.¹⁶

A körforgás vallási parancsa elég ügyesen fonódik egybe a szekuláris logikával, mely előnyben részesíti a használatot a kiállítással, az olvasást a gyűjtéssel szemben. Habár e konvergencia kétszeresen is talányossá teszi azt, hogy nem minden Biblia kutat olyan lelkesen olvasók után, mint a *History* narrátora. A körforgás és a stagnálás közötti huzakodásra épül a fél évszázaddal később Londonban publikált *Story of a Pocket Bible*. Miután egy gyereknek ajándékozták annak születésnapjára, rátestálták egy tékozlóra, megszabadultak tőle egy könyvkereskedőnél, nézegette egy munkás a kirakatban, megvették a kötése kedvéért, megörökölte egy kicsapongó ember, aki továbbadta beteg nővérének, akitől ellopta a szolgálója, újraértékesítették egy „pálista kereskedőnek”, rábukkant egy ott vendégeskedő, megtiporta egy pap, börtönbe vetették a gazdájával együtt, elárverezték egy kereskedőnek csomagolópapírnak, egy istenfélő könyvkereskedő egy istentelen chartistának adományozta, a chartista katolikus felesége egy padlódeszka alá csúsztotta, megtaposták (másodszor) sztrájkoló munkások, elcserélték egy korty italra, vándorló narrátora úgy végzi, akár egy lelec egy románcban, kimentve egy használtkönyvkereskedésből eredeti tulajdonosának gyermekei által.¹⁷ Addigra már a könyv nem másodkézből való, hanem tizenkilencedkézből: egy pikareszk-narrátornak mindig tovább kell mennie.

¹⁶ *History of a Bible*, Ballston Spa, New York, 1811, az idézetek rendje: 1, 1, 5, 6, 7.

¹⁷ George Etell SARGENT, *The Story of a Pocket Bible*, Religious Tract Society, London, (1859?).

A *Handed-On: Or, the Story of a Hymn Book* címe, míg a *Story of a Pocket Bible* cselekménye is, a folytonos mozgást állítja a középpontba. De a narrátor minden lépését erőszak és lopás mozgatja, halál és fizetése képtelenség okozza. Ez megmagyarázhatja, miért aggódik a zsebbiblia kevésbé a magányos fogságnak való kiszolgáltatottságától, mint attól, hogy rossz kezekbe kerül. A *History of a Bible* „szigorú fogság”-ával vetkszik a zsebbiblia hasonlóan hosszadalmas korlátozottsága a „számkivettség egyik polcán”; ezért aztán számíthatnánk egy megkönnyebült sóhajra, amikor, egy kicsapongó életet élő úriember könyvespolcán porfogóként eltöltött hetek után, a narrátor közeledő porrongyot fedez föl, amelyet hamarosan egy kéz követ. Ehelyett visszahőköl a szolgáló közeledésétől:

Miután körbenézett lázas sietségében, és megtörölte kezait a kötényében, fölállt egy székre, és levett engem számkivettségem polcáról. [...] Ez nem volt helyes. Senki nem ítélte el oly nyomatékosan a hűtlenség leghalványabb hajlandóságát a szolgálókban, mint én. [...] Épp ezért ha jobban ismertem volna e szegény lányt, aligha mert volna megkísérelni egy elbeszélgetést abban az időben. [...] Az érintkezésnek azok a lopott percek helytelenek voltak; és egy alkalommal hatalmamban állott, hogy ezt értésére is adjam. Elmeséltem a különféle személyek osztályainak kötelességeit, akiknek üzenetet kellett átadnom, és többek közt a szolgálóknak is volt mondandóm. „Szolgálók”, mondtam, „engedelmeskedjetez mindenben uraitoknak.” [...] Hannah mélyen elpirult e feddés nyomán. [...] Sietősen visszatett engem; és utána, bár többször sóvárgó pillantást vetett felém, többé nem vett le nyughelyemről.*

Semmi sem lehetne kevésbé Szent Ágoston-i: ahelyett, hogy olvasás által térítenék meg, a szobalányt eltérítik az olvasástól. Míg az egyik beszélgetés azzal a mondattal kezdődik, „*tolle lege*”, a másik a könyv „felvételéről” (olvasásáról) történő lemondás döntésével végződik. Legalábbis nem a gazda példányát és nem munkaidőben. A lopott elbeszélgetések és lopott percek nyelvezete megnehezíti, hogy észben tartsuk, a kötet maga soha nem hagyja el a szobát.

* *Uo.*, 38.

Mind ismerjük azt az irodalmi hagyományt, mely előnyben részesíti a mentális műveleteket a manuálisokkal szemben, a kézzel való érintést egyrészt a női szolgálókhoz társítva, akik könyveket porolnak, másrészt a kereskedőkhöz, akik szétszaggatják őket, hogy élelmiszert csomagoljanak, vagy a még közönségesebb úrgazdagokhoz, akik dohányzóasztalokon mutogatják őket. Ez esetben az anekdotát tartalmazó értekezés gyenge minősége még feltűnőbbé teszi, hogy a szobalányt, aki elméjét a lapok felé fordítja, arra buzdítják, hogy fordítsa a porolóját a kötés felé. Ennek a bekezdésnek a végére a beszélő Biblia majdnem, hogy visszaretten attól, hogy olvassák: amit „számkivetettségem polca”-ként mutatott be, most „nyughelyem”-nek nevez.

Hogy méltányosak legyünk, aminek az olvasását a zsebbiblia megtiltja Hannah-nak, az nem a Biblia, sokkal inkább egy biblia – könyv, nem szöveg. „Hannah nem nyugodott – teszi hozzá a narrátor –, míg el nem nyerte a szolgálatát valaki másnak a családomból – valóságos hasonmásomét, csakugyan, eltekintve a puszta külsőségektől”.* A Biblia tartalmának univerzalitása paradox módon „külsőségeinek” variabilitására *van utalva* – szedésére, kötésére, papírára, méretére. De a tény, hogy szerényebb „hasonmása” sosem meséli el az ő történetét, rövidre zárja azt az önreferenciális beképzeltséget, amellyel a *Story of a Pocket Bible* kezdődött. Ezek könyvekről szóló könyvek, ne felejtjük el, de egyúttal olcsó értekezések is drága bibliákról. A *The History of a Red Velvet Bible* papírborítóban van, nem bársonyban; a zsebbiblia, mely túl jónak tartja magát ahhoz, hogy egy szolgáló olvassa, „egyszerű ponyvaértekezést” mesél el – egy olyan értekezést, melynek beleértett olvasói Hannah osztályhelyzetében osztoznak, még ha beleértett vásárlója nagyobb valószínűséggel hasonlít is Hannah gazdájára. Ugyanakkor még az olcsó értekezések is, melyek arra ösztönzik olvasóikat, hogy „darabokra koptyasák” őket, csak jelentéktelenül kevés nyomát mutatják a használatnak: a műfaj azon több tucat példányában, melyeket volt szerencsém áttanulmányozni, a viasz- és füstnyomok meglepő módon hiányoznak, nem is beszélve az olyan szándékos jelekről, mint az aláhúzás vagy a behajtott sarkok.

* Uo.

Ennél is paradoxabb módon az aspirációs könyvek olyan szöveget közvetítenek, mely szerény körülmények között lakik. E középosztálybeli (vagy felnőtt), ám a tanulatlan (vagy még nem tanult) olvasók hangját utánozó írók által alkotott értekezések nyelve leereszkedő; ezzel szemben az általa reprezentált materiális formák mind tartósabbak, mind pedig exkluzívabbak, mint azok, amelyekben lakozik. A könyvészeti „külsőségek” rövidre zárják a nyelvi tartalmat: a tárgy külalakja aláaknázza a körülményességet, amelyre a könyv gyöngye humora támaszkodik.

Amikor a zsebbiblia azért aggódik, hogy a körülmények, melyek között olvassák, kioltják az általa hordozott „üzenetet”, a vallásos kiadók közti vitákat idézi vissza arról, hogyan terjesszenek jó könyveket anélkül, hogy éhínségre juttatnák vagy erkölcsileg tönkretennék befogadóikat.¹⁸ Vajon a szubvencionált piaci mechanizmusok szabad terjesztési hálózatokkal való helyettesítése hozzájárulna-e ahhoz, hogy az egyházi könyvek túllépjének az üzletiesség határain, vagy éppen ellenkezőleg, arra vezetnék az olvasókat, hogy elvessek őket mint hulladékpapírt? Vajon a szükség: spórolni egy könyv árára, inkább vagy kevésbé valószínűvé tette, hogy elolvassák azt? Az értekezések terjesztése eszköz volt-e abból a célból, hogy személyes kapcsolatokat hozzon létre átadó és átvevő között, vagy éppen ezek az interperszonális tranzakciók voltak csupán eszközök arra a célra, hogy a könyvek körforgását elindítsák?

Az az-narratíva a szubjektum és objektum közt vívódik, az olvasók közti relációk és a könyvekkel való relációk közt. A történet, amely, ahogy manapság mondják, „megszemélyesíti” az ingóságokat – egy kötetél, melyet a könyvszakma korábban gonddal őrzött a „dedikált példány” (*association copy*) kifejezésben –, ellene tart azon emberi kapcsolatoknak, melyek csak a javak elidegenítésének folyamatában tudnak formát ölteni kölcsönadó és kölcsönző, vevő és eladó, szállító és zsebtolvaj, a vásárnapi iskola tanára és tanulója között.¹⁹ Az az-narratívák induló-megtorpanó ritmusa rögzíti e kettős kötést. Azokban a pillanatokban, amikor a szereplők „barátként” vagy „társként” kezelik könyveit-

¹⁸ Leslie HOWSAM, *Cheap Bibles. Nineteenth-Century Publishing and the British and Foreign Bible Society*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

¹⁹ John PLOTZ, *Portable Property. Victorian Culture on the Move*, Princeton University Press, Princeton, 2008; Jay FLIEGELMAN, *Belongings. Dramas of American Book Ownership, 1660–1860*, kézirat.

ket – e metaforák kivetítik a műfaj antropomorfikus logikáját a benne ábrázolt világra –, a cselekmény nem mozdul. Csak amikor a szereplők árucikké redukálják a könyvet, melyet nem becsülnek többre, mint amennyiért elkelhet a zálogházban, akkor lépnek kapcsolatba más szereplőkkel; csak ekkor adhat elsőbbséget a narráció a dialógusnak. Így nem csoda, hogy a könyvek visszariadnak nemcsak attól, hogy ellopják, de attól is, hogy eladják őket. Amikor a *History of an Old Pocket Bible* (mely a metodista Cottage Magazine-ban jelent meg; illetve a Plain Christian Libraryban 1812-ben) hősét elcserélik egy pántlikára, egyetlen vigasza az, hogy emlékezteti magát, „Júdás harminc ezüstpénzért adta el mennybéli urát”.²⁰ A *History of a Religious Tract Supposed to Be Related by Itself* narrátora szekularizálja a metaforát, arról panaszkodva, „nem sokkal azután, hogy világra jöttem, könyvvé varrtak, és egy bizonyos Könyvkereskedők Testületének Raktárába küldtek, ahol áruba bocsátottak, olyan csekély büntudattal, mint egy marhát Smithfieldben, vagy négereket a rabszolgapiacon”.²¹

Olvasva lenni annyi, mint rabbá tétetni, megerőszakoltatni, tárgyasíttatni, árucikké válni – metaforák, melyek a legélesebben az alábbi munkában dramatizálódnak: *The Life and Adventures of a Number of Godey's Lady's Book. Addressed Particularly to Borrowers, Having Been Taken Down in Short-Hand from a Narration Made by Itself, When the Unfortunate Creature Was in a Dilapidated State, from the Treatment Received at the Hands of Cruel Oppressors* [A Godey-féle Hölgyek Könyve egy számának élete és kalandjai. Kiváltképpen kölcsönzőknek címezve, gyorsírással lejegyezve önnön elbeszéléséből, midőn a szerencsétlen teremtmény ütött-kopott állapotban volt a bánásmódtól, melyet kegyetlen zsarnokok kezei közt kapott]. Itt a Godey's egy számának önéletrajza a Godey's egyik számában szerepel, mi több, a körülmények, melyek közt a Godey'st megveszik vagy kikölcsönzik, megalkotja tárgyát. „Nem gondolhatod, hogy én mindig is az a nyomorult, címoldal nélküli, szutykos, számárfüles, szakadt tárgy voltam, melyet most látsz”, kezdődik az elbeszélés: „Szellemi lény voltam. Tudtam ezt; illő fokú büszkeséggel

²⁰ „The History of an Old Pocket Bible”, *Cottage Magazine; or, Plain Christian's Library*, March–Dec. 1812, 129.

²¹ *The History of a Religious Tract Supposed to Be Related by Itself*, London, 1806, 1.

tanulmányoztam át saját címoldalamat, meglehet ez enyhült valamelyest az észrevétel nyomán, hogy megvehetnek, eladhatnak 25 centért.” A zsebbibliával és a vallásos értekezéssel ellentétben a Godey's száma nem panaszkodik a tény miatt, hogy áruba bocsátják. Éppen ellenkezőleg, ambíciója, hogy minél magasabb árat érjen el: „Úgy éreztem, legalább egy dollárt érek; és túladni rajtam kevesebbért szegényes ár minden eszességemért és bölcsességemért.”²² A kérdés itt nem az (mint a Smithfield-metafora esetében), hogy vajon a könyveket árucikként többként vagy kevesebbként kellene-e elgondolni, hanem – inkább technikailag –, hogy a tranzakciónak, amelyen keresztül gazdát cserélnek, vajon vételből, bérlemből, illetve kölcsönzésből kellene-e állnia. „Amikor az emberi érintkezések során – szónokol a narrátor –, szükségessé válik, hogy az egyik ember a másiktól kölcsönkérjen egy csizmahúzó, sőt vagy uborkát, hadd kölcsönözzenek csizmahúzó, sőt vagy uborkát. De hadd nyilvánítsák ki a Hölgyek Könyvének felháborodott előfizetői a kölcsönzőktől való függetlenségüket.”*

Kereskedelmi üzenet vezeti a panaszokat, melyek „életét és kalandjait” strukturálják: „Egy látogatással elveszítettem egy lapot, egy másikkal egy ábrát. [...] A kottám szerelembe esett egy zongorával az ötödik állomáshelyemen, és gyalázatos módon elhagyott örökre. Az az óriási lyuk, melyet egyik lapomon látsz, egy fiatal hölgy ollójától származik, aki kivágott egy gyönyörű verset Mrs. Nealtól az albumába. [...] Egy gondos háziasszony, hogy betetőzze megaláztatásomat, porolónak használt, miután kiolvasott”.** Míg a zsebbiblia húzódozása a körforgástól ellentmond vallási missziójának, ugyanez a struktúra tökéletesen értelmes egy magazincikkben, melyet az eladások fellendítésére találtak ki. Egy tisztességes tanárembertől való gyászos elválást követően, „akinek arcát soha többé nem láthatja”, a Godey's száma fölpanaszolja, hogy a szeleburdi lányok, akiket a férfi tanított, azt akarták, hogy továbbadja

²² „The Life and Adventures of a Number of Godey's Lady's Book. Addressed Particularly to Borrowers, Having Been Taken Down in Short-Hand from a Narration Made by Itself, When the Unfortunate Creature Was in a Dilapidated State, from the Treatment Received at the Hands of Cruel Oppressors”, *Godey's Magazine* November 1855, 425. Köszönet Ellen Garvey-nek ezért a hivatkozásért.

* *Uo.*, 427.

* *Uo.*, 426.

nekik a példányát annak terhe mellett, hogy az édesapjuk kirúgja a férfit. Két tanítványának egyik dialógusa megérteti a lényegét:

- Micsoda? Ártani egy embernek, mert az hezitált, hogy eltűrje tőled, hogy olyan szabadon használd a tulajdonát, mintha a magadénak hinnéd azt?
- De hát ez csak egy könyv.
- Milyen igaz. És amaz ott meg csak egy főkötő. Hogy tetszene, ha fejről fejre vándorolna, amint megjött a kalapostól, sorban kölcsönvéve mind a lányoktól a faluban.
- Igen, de egy főkötő az egy szükséglet.
- És a *Lady's Book* is azzá lesz hamarosan: ez mentális táplálék.*

A nők olvasnak, de a férfiak vásárolnak: még a szenteskedő is, aki visszatartja, hogy csatlakozzék ahhoz a huszonnyolc nőhöz, akik egy egyszerű előfizetésért szövetkeznek, apjának autoritására hivatkozik, aki olyan nagyra becsüli a Godey'st, hogy engedélyt adott neki, hogy saját előfizetést kössön. Amikor a tanár azon lamentál, hogy „a példányt, amelyért fizetnem kell”, olyan lányok zsarolták ki, akik „évente több pénzt költenek ostobaságokra, mint amely elég volna az én fenntartásomra”, éppen azt a személy és tárgy közti egyenlőségtételt támasztja alá, amelytől megzsaroltatása is függ: az „éves [...] pénz” éppúgy lehet a narrátor megjelölése is fenntartásának (azaz a rá történő előfizetésnek) éves költsége miatt.

Az az-narratíva struktúrája tehát arra való, hogy átkeretezzon egy vitát az egyének (ez esetben kiadók) jogairól egy a tárgyak (ez esetben magazinok) jogairól szólóra. Míg a vallásos értekezést inzultálja, hogy megveszik, a Godey's számát inkább egyfajta könyvészeti promiskuitás sérti, melynek keretében arra kényszerül, hogy több egymást követő előfizető szórakozását szolgálja, mint amennyit kiállni képes. Életét „a könyvkötő által fölöltöztetve” kezdve a szám úgy végzi, hogy „borítóm teljesen el van távolítva, a pucérság aggasztó állapotában hagyva engem”. Ha az öltözködés egyrészt személyes, másrészt ki van téve az éves

* Uo.

divatciklusnak – ki hordana egy használt főkötőt? –, ugyanez igaz a magazinokra is. Kézről kézre járni annyi, mint beszennyeződni. Mint ahogy a Vallásos Érkezés, a Konc, a Régi Zsebbiblia és a Könyv, a Godey's száma is azokban a pillanatokban érzi magát a legsebezhetőbbnek, amikor bőrrel látják el, mely fölsérthető, vagy végtagokkal, melyek amputálhatók:

A barna folt sarkaim egyikén egy szivar forró hamujától származik. Minden egyes lépést, melyet megtettem, friss megaláztatás és további csonkítás jelezte. [...] Íme én, koravénem, készen arra, hogy szétessem a folytonos rossz bánásmódtól. Egy házban megtalálnám a képét valamelyik illusztrációmnak, cukorkával összekelve egy gyermek ujjai nyomán; egy másikban az egyik hölgy semeit a divatmellékletben egy óriási szemüveggel díszítették ki.*

Mindegy, hogy a narrátor sebesülései metaforikusak (azokra a testekre mértek, melyekre hasonlít) vagy metonimikusak-e (azokra a testekre mértek, melyeket reprezentál). A téma, mely szóra bírja a könyveket, az elhasználódás, az értékcsökkenés, amelynek alávetették őket. A *History of an Old Pocket Bible* így kezdődik: „Most vagyok a legrongyosabb állapotban. Egyik borítóm már régóta hiányzik, a másikat pedig csak egyetlen szál cérna tartja. Lapjaim egy jelentős részét kiszakították, a maradékok pedig úgy be vannak hajtogatva és tönkretéve, hogy alig olvashatók. Valójában minden nap várom, hogy tűzbe vessenek.” A *The History of a Book* narrátora szójátékkal vezeti be leírását a nyomdai folyamatról: „Még keresztül kellett mennem jó sok metsző igénybevételén.”²³ Az eponima-szerű Konc (*Quire of Paper*) ezt a felhorzsolts és ütött-kopott állapotot kimondottan a hang elvesztésére váltja át.

Micsoda rémségeket álltam ki amikor, miután számos sötét szobán keresztülhordoztak, megpillantottam szemek [sic!] előtt egy félelmetes gépezetet borzalmas sebességgel örvényleni, és olyan hangos és borzasztóhanggal zsákmányért üvölni, hogy minden fül belésüketül, és

* Uo.

²³ Annie CAREY, *The History of a Book*, Cassell, Petter, & Galpin, London, 1873, 141.

minden hang elveszett a közelében. Gondold el, milyen lehetett a helyzetem, mikor fölfedeztem, hogy *én* vagyok az a fajta táplálék, melyért ez a szörny könyörög, és a neki szentelt áldozatok csoportjában vagyok. Minden nyelvezet gyöngye volt leírni neked a rettegést és kint, melyet éreztem, amikor tátongó és falánk torkába dobtak.²⁴

A mángorlás fizikai erőszakát megkétszerezi az elhallgattatás pszichikai erőszaka. Mégis, a megaláztatást, hogy a szó szoros értelmében vett hangot elfojt egy gépezet metaforikus „üvöltése”, aláássa a tény, hogy a hang éppúgy inanimális tárgyhoz tartozik: ha a narrátor „nyelvezete gyenge” is, mi többet várhatnánk egy írópapírvitől?

Ha a legboldogabb nőnek nincs története, ugyanez mondható el a legboldogabb könyvről.²⁵ Ennek megfelelően az az-narrátoroknak szenvedniük kell, mivel a *protopoeia* kizárólag szenvedő szerkezetet tesz lehetővé. A *könyvelőállításról* szóló világi beszámolókból a narrátort kinyomják, trimmelik és kalapálják; a könyvek körforgásáról szóló valóságos beszámolókból a narrátort elzalogosítják, ellopják, megszagatták, rugdossák és megtiporják (*Story of a Pocket Bible*). Alighogy az 1873-as *The History of a Book* narrátora elkezd úgy „érezni, hogy kifelé jövők létezésem kezdetleges és töredékes állapotából; hogy egyéniségem elkezdett felvenni egy határozott formát és alakot” – egyszerűen hogy fűgén haladunk „a magamról való első emlékeken” túlra, melyek „kézirat-életem egy bizonyos állomására datálódnak – egy anyagtalan, szabad, kötetlen létállapotra” –, amikor az események visszavetik éntudatát: „Nem sokáig engedtettem meg nekem, hogy eme önhitt elmeállapotban maradjak valószínű könyvméretelemet illetően. Lapjaimat fogták... és két vashenger közé illesztették. [...] Ez a »hengergép« annyival jobban összenyomta a lapokat, mint a régi »kalapálás« tette, [hogy] a cél, nézetem szerint, az volt, hogy »kicsinek érezzem magam«.”** Az *Adventures of a Bible*-ban (1813) egy jellemzően keresztény megfordítás teszi éppen ezt a kicsiséget az erő egy forrásává: „Csakugyan nem voltam, csupán hat hü-

²⁴ „Adventures of a Quire of Paper”, *London Magazine* Aug.–Oct. 1779, 449.

²⁵ George ELIOT, *Büszkeség és ártatlanság*, ford. SZINNAI Tivadar, jegyz. SOMOGYI Judit, Lazi, Szeged, 2010.

* CAREY, I. m., 137.

** Uo.

velyk magas – ismeri el a narrátor –; de ezzel semmi esetre sem voltam elégedetlen, mivel azt gondoltam, hogy valószínűleg gyakrabban használnak, mintha nagyobb méretű volnék; és tudtam, hogy mivel ilyen kicsi vagyok, olyan sokat taníthatok és tehetek, mint a legnagyobbak.”²⁶

Olyan hanggal van dolgunk, amely elhanyagolható méretű testből hangzik föl; olyan narrátorral, aki ékesszólóan elemzi érzéseit, de képtelen kibeszélni magát egy verés (hengerelés, kalapálás) alól; akinek a fizikai fájdalma súlyosbítja az elhallgattatottság megaláztatása; sőt akinek szubjektivitását sohasem igazolják vissza más szereplők. Amennyiben egyszerre valószínűtlenül és ismerősen hangzik az, ahogyan az az-narratíva kombinálja az erős fokalizációt a reprezentált gyöngeséggel, ennek oka az lehet, hogy ugyanez az ellentmondás a gerince egy jobban ismert műfajnak, a nevelődési regénynek. Mindkét műfaj öntudattal ruhazza föl narrátorait, miközben megfosztja őket az erőtől; mindkettő szembeállítja a narrátor beszédképességét azzal, ahogyan más szereplők nem hajlandók tudomást venni erről a jogáról és képességéről.²⁷

„Ha tudni akarod, hogyan bánik egy férfi a feleségével és a gyerekeivel, nézd meg, hogyan bánik a könyveivel”: egy agyonhasznált könyv éppoly rossz fényt vet tulajdonosára, mint az, melyet olyannyira tiszteltek, hogy soha nem használták. Emerson sokszor idézett aforizmája sebezhető lényekként állítja elének a könyveket, könnyen érzőnek, de önmagukat megvédeni képtelennek. Van tehát egy érzékeny, de erőtlen főszereplőnk, aki inkább a cselekvés tárgyának, mint alanyának alakját ölti, egy kameraszemünk, akinek helyzete azon társadalmi szereplőkre világít rá, akikkel kapcsolatba kerül. Ha az az-narratívák egyszerre mérítenek a rabszolgá-önéletrajzból (mint a *History of a Religious Tract Supposed to be Related by Itself*) és a csábítástörténetekből (mint a „sóvárgó pillantások”, „pirulások” és az „érintkezés lopott pillanatai”

²⁶ Boston Society for the Religious and Moral Improvement of Seamen, *The Adventures of a Bible*, John Eliot, Boston, 1813, 6.

²⁷ Az az-narratíva ekképpen segíthet megmagyarázni George Levine azon érvelését (mely Alexander Welsh hasonló Scott-olvasatára épít), hogy „az az egyik legkülönösebb tény a 19. századi angol realista regény legerényesebb hőseivel és hősnőivel kapcsolatban, hogy eredménytelen, inaktív emberek. Legteljesebb energiáikat csakis (ha egyáltalán) a külső fenyegetésre való reagálásra, valamint a családi és közösségi kötelek megóvására fordítják.” George LEVINE, *The Realistic Imagination. English Fiction from Frankenstein to Lady Chatterley*, University of Chicago Press, Chicago, 1981, 33.

a *History of a Book*ban, vagy a *Godey's Lady's Book*nak alászállása finom kötésében érzett büszkeségéből a testének megerőszkolásából fakadó megalázottságba), akkor a nevelődési regény és az állatok jogainak narratívája pedig öbelölük méríthet. Akár az elcsábított nők felforgató, akár a gyermek narrátorok megerősítő az-narratívájáról van szó, Emerson analógiájában a „feleség és gyerekek” tükrözik a könyv azon képességét, hogy különválassa az erkölcsöst (aki fölismeri az ő szubjektivitását) az erkölcstelentől (aki számára csak eszköz marad).

Nyilvánvaló megállapítás volna beismerni, hogy a nevelődési regény és az az-narratíva a viktoriánus prózairodalom ellentétes pólusain állnak: az egyik emelkedőben, míg a másik hanyatlóban; az egyik a szubjektumokra, a másik az objektumokra összpontosít. Mindazonáltal párhuzamba állításukkal csupán az az-narratíva legfrissebb kutatásának példáját követem, amely ismertebb (ember narrálta) prózai művekkel összefüggő intertextusok után kutat a műfajban. Ilyenformán Jonathan Lamb és Lynn Festa úgy jellemezték a rabszolga-önéletrajzot, mint amely hangot ad egy darab tulajdonnak, Michael Gamer akként interpretálta Edward Waverley vándorlásait mint az az-narrátorok körforgásának világosan kivehető variációját, Paul Collins pedig egyszerre osztályozta újra a *Fekete Szépséget** mint az-narratívát, melynek tárgya éppenséggel élő, és mint rabszolga-narratívát, melynek hőse történetesen ló(szerű).²⁸ Ezen olvasatok az az-narratíva korábbi, numizmatikailag tematizált szakaszát tekintik viszonyítási pontnak. A nevelődési regény valami jóval specifikusabbat kölcsönöz a későbbi az-narratíváktól – fölvetném, hogy a cselekvő ágens kérdéseit mindkét esetben egy különös tárgykategória irányítja: a könyv. Mivel szűkös a hely, hogy ezt itt bebizonyíthassam, egy olyan szöveget választok például, melyet bárki, aki olvassa

* Anna SEWELL, *Fekete szépség* [1877], ford. TÖRÉK Margit, Arany Forrás, Budapest, 2009.

²⁸ Lásd Jonathan LAMB, „Modern Metamorphoses and Disgraceful Tales”, *Critical Inquiry* 28 (2001), 158; Lynn M. FESTA, *Sentimental Figures of Empire in Eighteenth-Century Britain and France*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2006; Michael GAMER, „Waverley and the Object of Literary History”, megjelenés alatt [*Modern Language Quarterly* 70 (2009/4), 495–525.]; Paul COLLINS, „You and Your Dumb Friends. How Autobiographies of Animals and Inanimate Objects Reveal the Human Capacity for Empathy and Decency”, *Believer* March 2004, http://www.believermag.com/issues/200403/?read=article_collins.

ezt a tanulmányt, föltehetően elég jól ismer ahhoz, hogy eltekinthessek a bizonyítástól: ez a *Copperfield Dávid*.

E regény cselekménye eléggé könnyen sematizálható mint az írás tárgyaként szereplő gyermektől az író felnőttig tartó fejlődési folyamat. Olyan szakaszban, melyet hátborzongatóan visszhangoz a *History of a Book*, Dávid kifejti, hogy „nagy hatással volt rám az a hirtelen beállt halálos csönd, a zajongó, zsvajgó tanterem váratlan elcsitulása, amikor Creakle úr a reggeli után egyszer csak megjelent az ajtóban, [...] és úgy nézett szét rajtunk, mint egy *mesekönyvbéli óriás*”.²⁹ Az elmozdulás a zajtól a könyv irányába tökéletesen érthető lesz egy pillanattal később: amikor világossá válik, hogy az iskolaigazgató vonalzója sokkal inkább kapóra jön a bőr megjelöléséhez, mint papír bevonalzásához. De a szertet éppúgy írófelületté redukálja a fiatal Dávidot, mint a gyűlölet. Amikor Dóra ceruzával húzza ki a ráncokat a homlokán, „a ceruzát rózsás ajkához illesztve, hogy feketébben írjon”,* az érés mélypszichológiai problémából (hogyan tud Dávid elméje nyomot hagyni a világon?) a legfelszínibb jelenséggé változik (hogyan tudják Dávid bőrét megjelölni ceruzák, vonalzók, a kréta és tinta segítségével?). Miután teleírták, mint egy oldalt, bevonalkázták, mint egy papírlapot, végigpásztázták, mint egy könyvgerincet, és „letörölték”, mint egy palatáblát, Dávidot „kitörölhetetlen vegytintával”** is megjelölik, és kemény fedélbe kötik – rávésve nem a szerzőt és a címet, hanem egyszerűen az alábbi cselekményösszegzést: „Vigyázat! Harapós!”***

A tanárok, akik Dávid bőrét úgy jelölik meg, *mint* egy könyvet, azoknak a korábbi felnőtteknek a példáját követik, akik könyvek *által* jelölték meg azt. „Boldogan és mohón faltam azt a néhány kötetnyi útleírást is, amit ott találtam a polcokon – már elfelejtettem, hogy mi volt a címük –”, meséli nekünk a narrátor,

s napokon át, emlékszem, napokon át úgy jártam-keltem a háznak abban a részében, amely az én birodalmam volt, egy ócska kaptafa közép-

²⁹ Charles DICKENS, *Copperfield Dávid. Gyermekévek, ifjúság*, ford. OTTLIK Géza, Móra, Budapest, 1975, 120. (Kiemelés – L. P.)

* Uő, *David Copperfield*, II., ford. SZINNAI Tivadar, Európa, Budapest, 1981, 167.

** Uő, *Copperfield Dávid*, 284.

*** Uő., 106, 107.

ső darabjával felfegyverkezve, mint Hogyishívják kapitánynak, a brit királyi hajóhad hős tengerészének tökéletes megszemélyesítője, amint

éppen az a nagy veszedelem fenyegeti, hogy rárontanak az emberevők, és már elhatározta, hogy drágán adja az életét. A kapitány méltóságán sohasem esett olyan csorba, hogy fültövön csapták volna a latin nyelvtankönyvvvel. Velem megesett.*

Sharon Marcus úgy írta le a *Jane Eyre*-t mint szembenállások sorozatát egy könyvek közé visszavonuló gyermek és azon felnőttek között, akik arra használják a könyvet, hogy visszazökkentsék őt testének fájdalmas tudatosságába.³⁰ Dickens szintúgy szembeállítja a gyermek szöveg által kiváltott elvonulását a felnőttek könyvészetileg megtámogatott betolakodásaival. Amikor Dávid elméje elkalandozik a templomban, „Murdstone kisasszony [...] oldalba döf imakönyvével”;** amikor otthon kalandozik el, Murdstone úr „fogja a könyvemet, és hozzám vágja, vagy fültövön csap vele”***. A szöveg megmarad Dávid fejében azután is, hogy az úti-könyv kikerül a kezei közül; ezzel szemben Murdstone-ék kezelik a könyveket, ahelyett, hogy magukévá tennék a tartalmukat. Az eltárgyalt fültő vagy a megdöfött oldal metonimikus logikája végül majd átadja a helyét az összetintázott homlok és az eltörölt ütésnyomok metaforikus logikájának. Habár a könyv találkozása a testtel mindkét esetben elhalványítja a szöveg találkozását az elmével. Egyik benyomás sem hatol a bőr mélységénél tovább.

Milyen különbséget jelent, ha egy narratíva mások hatása alatt álló gyermekben vagy önkifejezéssel megáldott könyvön keresztül van fókuszálva? Hogy egy szövegek által megőrzött elmét vagy egy kezektől megjelölt könyvet kövessünk-e, az nem csupán a *Copperfield Dávidnak* vagy a *History of a Book*nak a problémája. A történelmi és a fikciós beszámolóknak egyaránt el kell dönteniük, hogy a cselekvő ágens helyét a könyvekben vagy azok használóiiban jelölik-e ki.

* Uo., 76.

³⁰ Sharon MARCUS, „The Profession of the Author: Abstraction, Advertising, and *Jane Eyre*”, *PMLA* 110 (1995/2), 209.

** DICKENS, *Copperfield Dávid*, 71.

*** Uo., 74.

Bemutattam a viktoriánus prózairodalom egy alműfaját (az az-narratívát), mely korábbi regénykonvenciókat használt fel újra, illetve egy másikat (a nevelődési regényt), mely beszivárgott a későbbi prózába, az életrajzi munkákba és még a historiográfiába is. Habár meglehetősen biztossabb volna úgy meghatározni a munkamegosztást e két alműfaj között, mint a 19. századi prózairodalom legtartósabb hagyatékát. Ha az az-narratíva megfelel annak a könyvészeti projektnek, mely egy konkrét nyomtatott példány eredetét és közvetítését követi nyomon, akkor a nevelődési regény szorosabb hasonlóságot mutat azon módszerekkel, melyek egy egyén irodalmi érzékenységének alakulását térképezik föl (akár a befogadástörténet, akár szoros olvasás néven).³¹ Nem számít, hogy ez az egyén a kritikus *in propria persona*,* vagy egy történelmi személy, mint Carlo Ginzburg Menocchioja, Robert Darnton Ransonja vagy John Brewer Anna Larpentje – olyan olvasók, akiknek naplói, levelei vagy inkvizíciós aktái könyvek befogadásának nyomait őrzik.

Ezen tudományos tradíciókban nem kevésbé, mint a nevelődési regényben, a vezérfonál egy emberi szubjektum szövegek sorozata általi formálódása marad. Az analitikus könyvészet és az az-narratíva egy tárgy értelemgyarapodását használatok sorozatával helyettesíti. Az egyiket egy gyermek értelmének növekedése tagolja (melyet könyvek váltanak ki, vagy legalábbis előmozdítanak), a másikat egy könyv öregedése (elhasználódik, ahogy kézről kézre jár). Ekként a versengő viktoriánus prózai alműfajok előrevetítik a 20. századi tudósok ingadozását a személyek nyomon követése vagy a tárgyak utáni nyomozás között. Az egyik köthető Darnton emberi cselekvők – úgy mint könyvkereskedők, szerzők, csempészek és könyvkötők – köré strukturált „kommunikációs körútjához”; a másik pedig Thomas Adams és Nicolas Barker alternatív paradigmájához, amely állomásokká redukálja az embereket azon út mentén, amelyet a könyv végigkövet a megrendeléstől az összeállításig, előállítási, terjesztési és értékesítési.³²

³¹ Robert DARTON, „What Is the History of Books?” = *The Book History Reader*, szerk. David FINKELSTEIN – Alistair McCLEERY, Routledge, London, 2002, 9–26.

* 'saját személyében'.

³² Thomas R. ADAMS – Nicolas BARKER, „A New Model for the Study of the Book” = *A Potencie of Life. Books in Society*, szerk. Nicolas BARKER, British Library, London, 1993, 12, 15.

Még szűkebb értelemben, az az-narratíva precedensként szolgálhat az olvasóközönségek internalista magyarázatára, melyet Roger Chartier követelt – arra sarkallva a könyvtörténészeket, hogy ne egy „*a priori* társadalmi oppozíciók” által meghatározott csoport olvasási szokásait vizsgálják, hanem inkább „a társadalmi környezetet, melyben mindegyik szövegkorpusz és a nyomtatványok valamennyi fajtája kering.”³³ E modellben a könyv példázhatja Arjun Appadurai érvelését, mely szerint míg „*teoretikus* nézőpontból az emberi cselekvők közvetítik a dolgokat értelem által, *metodológiai* szempontból a mozgásban lévő dolog az, ami megvilágítja emberi és társadalmi kontextusukat.”³⁴

Fölvetésem szerint az az-narratíva konvenciók erőteljes készletét hagyja öröklül a nevelődési regényre – még ha az előbbi formális trükkje etikai állásfoglalássá is válik az utóbbiban. Szintén a műfaj örökségét kereshetjük a könyv *nem*-fikciós tárgyalásaiban mind saját idejükben, mind később. A könyvek normál esetben emberi lények által betöltött szerepekbe kényszerítésének szokása hamar továbbterjedt az az-narratívákból az egészében vett vallásos sajtóba. Az RTS magazinjai – a *The Visitor* (1833), a *Weekly Visitor* (1836) és a *Monthly Messenger* (1844) – úgy tüntetik fel magukat mint társadalmi küldetésnek eleget tevő személyeket, nem pedig mint adott-vett tárgyakat.³⁵ Harlan Beach *The Cross in the Land of the Trident, or, India from a Missionary Point of View* [A szigony földjén át, avagy India misszionárius nézőpontból] című munkája abból indul ki, hogy „egy jó könyv olcsó, ám igen hatékony miszionárius.”³⁶ Egy másik RTS-publikáció fiatal hőse, rábukkanva egy Bibliára új otthonában, „fölsimerte [azt] azonnal kötéséről, és az öröm érzése öntötte el, mintha egy régi baráttal találkozott volna.”³⁷ A *Girl's*

³³ Roger CHARTIER, *The Order of Books*, Polity, Cambridge, 1994, 7.

³⁴ Arjun APPADURAI, „Introduction. Commodities and the Politics of Value” = *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*, szerk. Arjun APPADURAI, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, 5.

³⁵ Vö. Aileen Fyfe érvelésével, mely szerint a vallásos sajtó azon képességükért dicsőítette az értekezéseket, hogy olyan helyekre is elérnek, ahová a középosztálybeli testek nem merészkedhetnének biztonsággal. Fyfe, I. m., 29.

³⁶ Harlan Page BEACH, *The Cross in the Land of the Trident, or, India from a Missionary Point of View*, Religious Tract Society, London, 1896, 104.

³⁷ Thomas Street MILLINGTON, *Straight to the Mark*, Religious Tract Society, London, 1883, 52.

Own Paper (melyet az RTS adott ki 1880-tól) ígérete, hogy „olvasóinak védelmezője, tanítója, társa és barátja” legyen, kétszeresen is az az-narratíva logikájából kölcsönöz: a könyv antropomorfizálásával és a cselekvőképesség személyekről tárgyakra történő áthelyezésével.³⁸

Ennél is relevánsabb, hogy a könyvek materiális attribútumait meghatározni próbáló recenzensek kész szókincset találnak az az-narratívában – legalábbis ez tűnik a legvalószerűbb magyarázatnak egy tízpennys kötésben újrakiadott kötettről készült 1846-os recenzió névmásaira, ahol a Baptist Magazine pajkosan megjegyzi, hogy most „ő (*he*) olyan öltözetben jelenik meg, mely megkönnyíti majd, hogy jó társaságba kerüljön, és hozzájárul megóvásához az úti sebesülésektől.”* A könyveket elbeszélhetővé tenni annyit jelentett, mint emberivé tenni – és ez változatlanul így van, az olyan tudományos címeiből ítélve, mint „Egy könyv életrajza” (Robert Darnton *The Business of Enlightenment* [A felvilágosodás üzlete] című művének első fejezete) vagy Cathy Davidson dölt betűkkel való játékból: „Charlotte Temple élete és kora: egy könyv önéletrajza”.³⁹

A könyvtörténet mestertrópusa mindig is a megsemmisítés volt. Elizabeth Eisenstein *Printing Press as an Agent of Change*-je [A nyomtatott sajtó mint a változás ágense], Jerome McGann „társadalmivá tett szövegei”* és Paul Duguid *Social Life of Information*-je [Az információ társas élete] ugyanolyan tökéletesen antropomorfizálja a könyveket, mint bármelyik az-narratíva. Mindhárom meríti a felhasználók által hasbeszéltetett könyvek hosszú tradíciójából, mint amilyen a felirat a *The*

³⁸ *Report of the Committee*, 1880, idézi Samuel G. GREEN, *The Story of the Religious Tract Society for One Hundred Years*, Religious Tract Society, London, 1899.

* Idézi Fyfe, I. m., 159.

³⁹ Robert DARNTON, *The Business of Enlightenment. A Publishing History of the Encyclopédie, 1775–1800*, Harvard University Press, Cambridge, 1979; Cathy DAVIDSON, „The Life and Times of Charlotte Temple. The Biography of a Book” = *Reading in America. Literature and Social History*, szerk. Cathy DAVIDSON, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1989, 157–179. Nem mintha ez a metafora különösképpen a könyvekre korlátozódna: figyeljék meg Igor Kopytoff esszéjét: „The Cultural Biography of Things” = *The Social Life of Things*, 64–94. A „beszélő könyv” hosszabb történetét lásd Henry Louis GATES, *The Signifying Monkey. A Theory of Afro-American Literary Criticism*, Oxford University Press, Oxford, 1988, 152–169.

* Vö. Jerome J. MCGANN, „Szövegek társadalmivá tétele”, ford. DANYI GÁBOR = *Metafilológia I. Szöveg – variáns – kommentár*, szerk. DÉRI BALÁZS – KELEMEN PÁL – KRUPP JÓZSEF – TAMÁS ÁBEL, Ráció, Budapest, 2011, 62–80.

Treasury of Amadis of France [A franciaországi Amadis kincsei] egy kora modern példányában, mely így szól: „Dale Havers birtokolt engem / ő az én tulajdon gazdám / és én e könyvnek vallom magam / bárki is talál rám.”⁴⁰ A tárgynarratíva borítóin kívül egyetlen könyv sem beszél a maga nevében. De a beszéd, mely oldalain (és oldalai által) létrejön, talán modellel szolgálhat a könyvekről – és talán még a használóikról is – szóló történeteknek.

Fordította Tóth-Czifra Júlia

⁴⁰ William H. SHERMAN, *Used Books. Marking Readers in Renaissance England*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2008, 17.